

УДК 025.4.03:004.77

Оксана Желай,

мол. наук. співроб. НЮБ НБУВ

ІНФОРМАТИЗАЦІЯ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ БІБЛІОТЕЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті висвітлюється процес інформатизації бібліотечної галузі, зокрема розвиток електронних інформаційно-бібліотечних технологій. Аналізуються результати їх застосування.

Ключові слова: інформатизація, електронні інформаційно-бібліотечні технології, Інтернет, комп'ютеризація.

На межі тисячоліть на тлі зростання темпів глобалізації набули бурхливого розвитку інтернет-технології, що сприяло зростанню швидкості передавання інформації та збільшенню її обсягів, обумовило посилення впливу інформації на усі сфери суспільного життя, визначило інформатизацію як пріоритетний напрям розвитку суспільства. Бібліотека як соціальний інститут функціонує в такому інформаційно-інтенсивному суспільстві, реагує на зміни, трансформує свої функції та відіграє важливу роль у розбудові інформаційного суспільства та його наступної фази – суспільства знань. Б. Є. Патон справедливо назвав бібліотеки передовою базовою ланкою інформатизації, підкреслюючи, що «рух в інформаційне суспільство починається від мережі бібліотек, бо вони є володарями усієї досі накопиченої і оприлюдненої інформації» [1].

Процес інформатизації бібліотечної справи в Україні відбувався нерівномірно, проте – поступово набирав обертів. Інформаційна політика України затверджується з 1991 р. – року виникнення незалежної держави. У Конституції України статтею 17 інформаційна безпека визначається функцією держави та справою всього українського народу, статті 32 і 34 регламентують нормативні основи інформаційних правовідносин у державі [2].

Важливими кроками на шляху формування правового поля у сфері інформатизації стали розробки Законів України «Про інформацію» (1992 р.) [3] та «Про захист інформації в автоматизованих системах» (1994 р.) [4]. Закони України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» (1995 р.), «Про обов'язковий примірник документів» (1999 р.)

та інші нормативно-правові документи були спрямовані на розвиток бібліотечно-інформаційної сфери, стабільного поповнення ресурсу бібліотечних установ. Втілення проекту на загальнодержавному рівні було загальмовано через певні перешкоди, як-то: неготовність до змін на місцях, дефіцит фінансування тощо. З 1999 р. вирішення питань державного управління сферою інформатизації було покладено на Державний комітет зв'язку та інформатизації України. Таким чином, цими та рядом інших законодавчих актів було закладено основу в системі взаємодії органів державної влади та суспільства в процесі розвитку сфери інформатизації.

У розпорядженні Кабінету Міністрів України від 13.06.2002 р. № 323-р «Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2002 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування» слово «бібліотека» не згадується зовсім [8]. Утім, активізація інформатизації бібліотечних установ надала можливість розвинути країнам Заходу в стислі строки досягнути вагомих результатів, оскільки забезпечила включення накопичених упродовж століть бібліотечних фондів у нову інформаційну інфраструктуру суспільства, що ґрунтується на інтегрованих комп'ютерними мережами електронних документальних ресурсах. У розвинутих державах діяльність у цьому напрямі підтримується на найвищому державному рівні і має відповідний статус та підтримку. Так, у країнах Західної Європи з 1995 р. започатковано корпоративний міжнародний проект *Bibliotheca Universalis*, спрямований на забезпечення загальнодоступності наукової та культурної спадщини людства. Він є одним з 11-ти науково-технічних проектів, що реалізуються під егідою країн «Великої сімки». Однак через невирішеність проблеми авторського права в електронному середовищі втілення в життя проекту гальмувалось.

У США тільки на реалізацію першої фази проекту DLI (*Digital Libraries Initiative* – Ініціатива цифрових бібліотек) у 1994–1998 рр. було виділено 24 млн дол. та заплановано ще більш відчутну підтримку другої фази. У Росії у 1999 р. було започатковано міжвідомчу програму «Електронні бібліотеки Росії». Згодом ця програма знайшла своє продовження в рамках Федеральної цільової програми «Електронна Росія на 2002–2010 рр.». Її метою визначено підвищення ефективності функціонування економіки, державного керівництва і місцевого самоврядування. Аналогічні програми були започатковані і в інших країнах світу: Німеччині, Австралії, Японії та ін.

На початку нового тисячоліття стала помітною активізація процесів інформатизації бібліотечної галузі в Україні. Серед факторів сприяння:

- стабілізація соціально-економічної ситуації в Україні;
- процес демократизації українського суспільства, що сприяв міжнародному співробітництву, участі в спільних проектах та отриманню грантів на технічне переоснащення, апробацію нових форм і методів роботи в бібліотечних установах тощо;
- посилення підтримки з боку владних структур, зокрема вдосконалення нормативно-правового забезпечення інформатизації бібліотечної системи;
- розвиток інформаційно-комунікаційних технологій та їх впровадження в інформаційно-бібліотечну діяльність;
- поява нових наукових завдань у галузі розвитку бібліотечної справи та нові об'єкти бібліотекознавчого дослідження. Необхідність обґрунтування нової парадигми бібліотечно-бібліографічної діяльності ті інформаційно-аналітичного обслуговування в бібліотечних установах через систему синергетичних досліджень та напрацювань науковців та провідних спеціалістів бібліотечної галузі, інформаційно-аналітичних служб, соціальних мереж.

Після складного періоду становлення й розбудови молоді держави в перше десятиліття економічна стабілізація в Україні позитивно позначилась й на розвитку інформаційних технологій, зокрема мережі Інтернет, перший сегмент якого – домен UA – був зареєстрований у грудні 1992 р. Як і в більшості країнах світу, освоєння й розповсюдження інтернет-технологій в Україні відбувалося досить стрімко: у 2000 р. в українському сегменті Інтернет налічувалось орієнтовно 180–190 тис. користувачів, у 2002 – близько 800 тис., на початку 2005 – понад 1 млн, у 2007 – перевищував 4,5 млн людей, наприкінці жовтня 2009 р. українська інтернет-аудиторія налічувала 10,4 млн осіб, у 2011 р. – 12,9 млн користувачів [9, 10, 11].

Розвиток інтернет-середовища та упровадження нових технологій у бібліотечні установи підтримувалися на державному рівні, зокрема, це нова редакція Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (2000 р.), Укази Президента України «Про невідкладні заходи щодо розвитку бібліотек України» (2000 р.), «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (2000 р.), «Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет і забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні» (2000 р.), що сприяв системному представленню українських органів державної влади в Інтернеті

завдяки створенню інтернет-сторінок більшості державних структур, як центральних, так і регіональних.

На єдину правову політику в справі обліку, збереження, використання історико-культурної спадщини спрямовано Закон України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.), дія якого безпосередньо поширюється на бібліотеки і бібліотечні фонди.

Нові законодавчі ініціативи покладали певні зобов'язання на виконавчу владу щодо більш ефективного використання інформаційного потенціалу бібліотечної галузі та визначали найнеобхідніші заходи для цього.

Постанова Кабінету Міністрів України від 12.04.2000 р. № 644 «Про затвердження Порядку формування та виконання регіональної програми і проекту інформатизації» сприяла розбудові регіональної інформаційно-комп'ютерної мережі, утвердженню електронних технологій у бібліотечних установах у регіонах. Так, на реалізацію Закону України «Про Національну програму інформатизації» на Миколаївщині було розроблено «Проект розвитку регіональної інформаційно-комп'ютерної мережі», який став складовою частиною «Програми інформатизації Миколаївської області», впроваджувалась робота з виконання розпорядження голови Миколаївської облдержадміністрації від 4.12.2000 р. «Про організацію в публічних бібліотеках збору, збереження і надання користувачам інформації з питань діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоуправління».

Дієвим результатом вивчення стану комп'ютеризації та інформатизації бібліотечної мережі Миколаївської області стала реалізація проекту «Створення регіонального Web-сервера», який отримав підтримку Міжнародного фонду «Відродження» та Інституту Відкритого Суспільства (Будапешт). Обласна та центральна міська бібліотеки Миколаєва стали рівноправними партнерами зі збору та накопичення краєзнавчої інформації, відображенню унікальності Миколаївського регіону. Вінницька ОДБ отримала місце для представлення інформації про свою діяльність на веб-сайті Вінницької обласної наукової бібліотеки. Згідно з розпорядженням голови Закарпатської обласної державної адміністрації від 27.04.2000 р. № 179 «Про затвердження Програми інформатизації галузі культури і мистецтв області» розроблено конкретні заходи щодо розвитку бібліотек області, зокрема придбання технічних засобів для обласних, центральних, районних і міських бібліотек з метою входження книгозбірень регіону в мережу електронних бібліотек. У розробленій міністерством АР Крим та затвердженій Постановою Верховної Ради Криму від 15.03.2000 р. № 1008–2/2000 «Программе сохраннысти библиотечных

і архивних фондів в Автономной Республике Крым на 2000–2005 гг., осуществляемой за счет средств бюджета АР Крым на 2000–2005 гг.» на 2002 р. було передбачено виділення коштів Кримській республіканській бібліотеці ім. В. Орлова і ЦБС для дітей м. Сімферополь на придбання комп'ютерної техніки. Було закладено основи регіональних програм поетапної автоматизації бібліотечних процесів у Луганській ОДБ, бібліотеках Донеччини та інших областях.

Будь-яка бібліотека, що має вихід в Інтернет, може використовувати віддалені електронні джерела інформації в повсякденній роботі. Це, у свою чергу, приводить до якісно іншої інформаційної інфраструктури, у якій бібліотеці належить відігравати роль інституту, що забезпечуватиме загальний доступ до інформаційного всесвіту, гаранта загальнодоступності інформації.

Проте на той час освоєння інтернет-простору для багатьох бібліотек України було ще досить проблематичним через відсутність кадрів потрібної кваліфікації, брак коштів на забезпечення якісного зв'язку. У цій ситуації бібліотекам допомагали різні фонди, що фінансово підтримували розширення можливостей і покращання якості доступних комунікаційних механізмів: Міжнародний фонд «Відродження» – недержавна неприбуткова благодійна організація, Міжнародний фонд «Євразія» – приватна неприбуткова організація, створена на кошти Агентства міжнародного розвитку США (USAID) та ін. Отримані від таких благодійних фондів і організацій гранти надавали можливість забезпечити відповідною технікою бібліотеки для розвитку й використання комп'ютерних технологій у бібліотечно-бібліографічній роботі, підвищувати комп'ютерну культуру бібліотекарів і користувачів.

Таким чином, відбувалася побудова принципово нового віртуального інформаційного простору, до якого долучалися бібліотеки, як одні з основних суб'єктів на ринку інформації. Динаміка зростання кількості українських бібліотек, підключених до мережі Інтернет, збільшувалась у середньому на 33 бібліотеки щорічно, починаючи з 1996 р. У 1997 р. кількість бібліотечних веб-проектів зросла в п'ять разів (з двох до десяти), далі кількість веб-проектів зростала більш-менш повільно. Інтенсивне зростання бібліотечного веб-сегмента в українському сегменті мережі Інтернет розпочалося у 2004 р. Станом на початок 2007 р. електронною поштою користувалися 515 бібліотек України, що становить 1,44 % від їх загальної кількості. Також широкого розповсюдження отримали веб-технології «Всесвітнього павутиння». Станом на початок 2007 р. веб-проекти мали 394 бібліотеки України (0,88 % від загальної кількості),

з них 196 бібліотек (0,44 % від загальної кількості) мали власні веб-сайти. Протягом 2010 р. в Україні було обладнано комп'ютерами з доступом до Інтернет понад 200 публічних бібліотек, 750 бібліотек пройшли конкурсний відбір з метою комп'ютеризації найближчим часом, 1600 – до 2013 р. [12, 13].

У 1993 р. започатковано створення електронного каталогу ву Національній науковій медичній бібліотеці. У бібліотеки налагоджено багаторічне й взаємовигідне міжнародне співробітництво, зокрема, з медичною Національною бібліотекою США, спеціалісти якої у 1994 р. встановили електронний зв'язок та провели семінари з питань комп'ютеризації. Підключення в 1994 р. до мережі Інтернет надало змогу читачам одержувати повнотекстову інформацію зі світових електронних БД, зокрема, електронні версії іноземних журналів фірми EBSCO та видавництва Springer. З 2001 р. впроваджується проєкт автоматизації бібліотеки з застосуванням інтегрованого програмного забезпечення ІРБІС, у 2002 р. створено веб-сайт бібліотеки з онлайн-доступом до електронного каталогу бібліотеки, у 2006 р. отримано допомогу від «Друзів бібліотеки» (Канада) в сумі 10 тис. канадських доларів на встановлення Fі технології (безпроводного доступу до Інтернет).

Наразі серед основних БД електронного каталогу – книги та автореферати дисертацій, реєстраційно-аналітичний розпис журналів, патентів на винаходи України, краєзнавча картотека (з перекладом анотацій англійською мовою). Здійснюється міжнародний книгообмін із 32 закордонними партнерами 17 країн світу: США, Канади, Австралії, Японії, країн Європи. Щорічно бібліотека обслуговує понад 72 тис. читачів. Загальна кількість відвідування перевищує 300 тис., а кількість виданих документів – 1,5 млн примірників документів. Як науково-інформаційний галузевий центр бібліотека обслуговує вчених, практикуючих лікарів, студентів, фахівців інших галузей науки та промисловості, що працюють на розвиток охорони здоров'я населення України.

Національна бібліотека України для дітей з початку 90-х років формує власний електронний каталог, здійснює ретроконверсію фонду. У 2006 р. веб-сайт бібліотеки відвідали близько 500 тис. користувачів. Надпопулярним виявився започаткований бібліотекою сервіс «Віртуальна бібліографічна довідка: об'єднана довідкова служба бібліотек України», до якого приєдналися сім обласних і центральних міських дитячих бібліотек. Цей проєкт став досить потужною віртуальною довідковою службою в країні, він забезпечує загальнодоступність інформації. На запити українських та зарубіжних користувачів доповідають бібліографи

як дитячих, так і багатьох публічних бібліотек України для дорослих. У 2003 р. У Державній науково-педагогічній бібліотеці України ім. В. О. Сухомлинського створено веб-сайт, завдяки якому освітянська спільнота має змогу ознайомлюватися з інформаційною та науково-методичною продукцією ДНПБ України. З 2005 р. функціонує медіацентр, у якому завдяки швидкісному Інтернету надаються такі послуги, як: електронна пошта, пошук у електронних каталогах бібліотек України і світу, надання в користування повнотекстових баз даних дисертацій і авторефератів дисертацій ДНПБ України за 2003–2006 рр. Доступ до електронного каталогу надається з 2007 р. 17 вересня 2007 р. – відкрито Ресурсний інформаційно-освітній центр на базі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського в рамках угоди між АПН України та Британською Радою в Україні. У листопаді 2007 р. відбулася заміна веб-сайту на веб-портал, кількість відвідувань якого становить близько 9 тис. на місяць.

У 2000 р. за спільним проектом з міжнародною громадською організацією «Наука і техніка» створено веб-сайт Державної науково-технічної бібліотеки. Чисельність користувачів бібліотеки в режимі онлайн щороку зростає – на початок 2007 р. було зареєстровано 109,5 тис. відвідувачів. Віртуальні відвідування перевищили кількість реальних (у співвідношенні – 51,6 % та 48,4 % відповідно). Протягом останнього десятиріччя впровадження комп'ютерних технологій стало провідним напрямом у діяльності ДНТБ України. На сьогодні електронні ресурси бібліотеки власної генерації становлять понад 180 тис. записів. Щорічно бібліотека обслуговує близько 13,0 тис. індивідуальних користувачів, 5,0 тис. підприємств і організацій України, понад 100 тис. користувачів веб-сайту ДНТБ України. Видача в усіх режимах обслуговування становить майже 4 млн примірників науково-технічної літератури та документів, в тому числі понад 0,5 млн сторінок копій. Протягом 75-річної діяльності бібліотеки до її фондів звернулися понад 1,5 млн наукових та інженерно-технічних працівників, винахідників та раціоналізаторів, студентів та аспірантів. Десятки тисяч промислових підприємств, науково-дослідних та дослідно-конструкторських установ, фірм використовували та використовують сьогодні багатогалузеві фонди бібліотеки при створенні нової техніки та технологій, проведенні патентних та маркетингових досліджень, оновленні матеріально-технічної бази, підготовці до випуску нової продукції, пошуку партнерів в країні та за її межами тощо [14].

З метою багатоаспектного розкриття бібліотечного фонду та оперативного залучення читачів до його використання в середині 90-х років у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського було розпо-

чато створення власних електронних інформаційних ресурсів та впровадження відповідних технологій їх представлення в системі бібліотечно-інформаційних послуг. Фахівці бібліотеки протягом багатьох років фіксують тенденцію послідовного зростання відвідуваності веб-порталу та окремих його складових. Так, у 2001 р. інтернет-сервером бібліотеки щодня користувалися 450–550 користувачів, у 2004 р. середня щодобова кількість відвідувачів сайту НБУВ становила 2,3 тис., у 2006 р. – понад 10 тис. користувачів, у 2010 р. – 40 тис. [15, 16]. Протягом 2009–2010 рр. здійснено впровадження нових технологічних процесів, пов'язаних зі створенням та підтримкою електронного каталогу на основі програмних рішень системи автоматизації бібліотек (САБ) «ІРБІС-64». Перехід на опрацювання документів засобами САБ «ІРБІС-64» дав змогу впровадити оптимальні рішення для надання оперативного доступу до інформації про надходження до бібліотечного фонду. Сьогодні користувачі НБУВ мають можливість бачити інформацію про всі нові надходження, навіть про ті видання, що не опрацьовані і ще не мають бібліотечних шифрів. За статистикою, інформаційними ресурсами НБУВ цікавляться користувачі практично звідусіль – безкоштовний сервіс GOOG Translate уможливиле швидкий переклад інтерфейсу та тексту на екрані 52 мовами світу. Протягом січня – квітня 2011 р. цифри відвідування онлайн-каталогу НБУВ коливалися від 800 до 1500 унікальних відвідувань на день, у середньому ~ 1000 відвідувань за добу. Окрім основних користувачів – громадян України (90 %) – представники 82 країн світу (насамперед Росії, Польщі, Німеччини, США) [17].

Наведені приклади ілюструють процес інформатизації бібліотечної галузі, зокрема розвиток та ефективність електронних інформаційно-бібліотечних технологій, завдяки яким бібліотеки активно вмонтовуються в систему сучасних соціальних інформаційних комунікацій, освоюють нові форми і методи бібліотечно-інформаційного обслуговування, використовують як джерело комплектування ресурси глобального інформаційного простору, як активні суб'єкти включаються в розвиток вітчизняного і зарубіжного ринків інформації. У Законі України «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» одним з головних пріоритетів України визначається «прагнення побудувати орієнтоване на інтереси людей, відкрите для всіх і спрямоване на розвиток інформаційне суспільство, у якому кожен міг би створювати й накопичувати інформацію та знання, мати до них вільний доступ, користуватися і обмінюватися ними, щоб надати можливість кожній людині повною мірою реалізувати свій потенціал,

сприяючи суспільному й особистому розвитку та підвищуючи якість життя». Використовуючи всі компоненти внутрішньої інфраструктури: наявні інформаційні, матеріально-технічні, кадрові ресурси, бібліотеки, як універсальні інформаційні центри, будуть й надалі відігравати вагомую роль у вирішенні зазначених стратегічних завдань держави.

Список використаних джерел

1. З виступу Президента НАН України, академіка НАН України Б. Є. Патона на засіданні Президії НАН України при обговоренні питання «Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи» // Бібл. вісн. – 2002. – № 5. – С. 8.

2. Конституція України : Закон від 28 черв. 1996 р. № 254 л/96-ВР [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 17. – Електрон. дані і прогр. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.

3. Закон про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657–ХІІ [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650. – Електрон. дані і прогр. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2657-12>. – Назва з екрана.

4. Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах : Закон України № 81/94-ВР від 5 лип. 1994 р. [Електронний ресурс] // Відом. Верховної Ради України. – Електрон. дані і прогр. – 1994. – № 31. – С. 286. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=80%2F94-%E2-%F0>. – Назва з екрана.

5. Постанова КМУ від 13 трав. 1996 р. № 517 «Про затвердження Переліку державних науково-технічних програм і найважливіших розробок, спрямованих на створення новітніх технологій та продукцій». – Електрон. дані і прогр. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/517-96-%D0%BF>. – Назва з екрана.

6. Про Національну програму інформатизації : Закон України від 4 лют. 1998 р. // Голос України. – 1988. – 7 квіт. – С. 5–6.

7. *Павлуша Т. П.* Сучасні проблеми інформатизації бібліотек України: бібліотекознавчі аспекти: Бібліотека. Інформація. Суспільство : збірка наук. пр. / Т. П. Павлуша. – К., 1998. – С. 116–121.

8. Про затвердження переліку завдань (проектів) Національної програми інформатизації на 2002 рік, їх державних замовників та обсягів фінансування : розпорядження КМУ від 13 черв. 2002 р. № 323-р. – Електрон. дані і прогр. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/323-2002-%D1%80>. – Назва з екрана.

9. *Горовий В. М.* Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства / В. М. Горовий. – К., 2006. – 300 с.

10. Україна в топ-10 за обсягом інтернет-аудиторії в Європі [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://media.parlament.org.ua/n_tg/action/artikle_id/3587/. – Назва з екрана.

11. Експерт розповіла як розпочати бізнес в Інтернет [Електронний ресурс]. – Електрон. дані. – 2011. – 30.02. – Режим доступу: <http://vidgolos.com/79760-ekspert-rozpovila-yak-pochati-biznes-v-interneti.html>. – Назва з екрана.

12. *Соловяненко Д. В.* Інтернет-технології бібліотечного сервісу в Україні: Становлення і розвиток (1990-ті рр. – початок ХХІ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Д. В. Соловяненко. – К., 2008.

13. Департамент інформації та комунікацій з громадськістю Секретаріату КМУ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/artikle?Art_id=244077310&cat_id=243311332. – Назва з екрана.

14. Бібліотеки України загальнодержавного значення: Історія і сучасність : зб. ст. / редкол.: О. С. Онищенко (гол.) та ін. ; НАН України. Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського ; Асоц. б-к України. – К., 2007. – 253 с.

15. Internet-вузол Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (2001 р.) / уклад.: Л. Й. Костенко, А. О. Чекмарьов ; НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – К., 2001. – 150 с.

16. *Чекмарьов А.* Електронне середовище бібліотечної галузі: нові ресурси та можливості / А. Чекмарьов, Д. Соловяненко // Бібл. вісн. – 2010. – № 6. – С. 51–54.

17. *Лобузїна К.* Електронний каталог НБУВ: проблеми адаптації до умов сучасного інформаційного середовища / К. Лобузїна, А. Ключок // Бібл. вісн. – 2011. – № 4. – С. 3–10.